

Borbély Sándor

**AZ IDEGEN/MÚLT ÉS AZ ETNIKUS/JELEN
A KÁRPÁTALJAI TÁRSADALOMKUTATÁSBAN**

Debrecen – 2007.

Az idegen/múlt és az etnikus/jelen a kárpátaljai társadalomkutatásban¹

Tanulmányomban a rendszerváltás utáni kárpátaljai magyar tudományos² diskurzus eszmerendszerének, paradigmáinak értelmezésére teszek kísérletet. Ezzel összefüggésben alapvetően két kérdésekre keresem a választ. Egyfelől arra, hogy milyen módon hozza létre a magyar kisebbségi elit a kisebbségi „múlt” kánonját a társadalomtudomány „emlékezetén” keresztül, s ennek érdekében milyen mnemotechnikus gyakorlatokat alkalmaz a „megtörtént” jelentéseinek megszilárdítására? Másrészt, hogy e társadalomtudományi diskurzus mihez képest határozza meg idegenség-élményét: a múlt/jelen dimenziójában hogyan tekint etnikus önazonosságára, valamint az eredendően „másik” idegenségére?

Valamennyi kérdés természetesen a tudományos diskurzus episztemiológiai horizontjának vizsgálata alá rendelhető, amennyiben magának az „idegen”-ről képződő *tapasztalatnak* az elemzésén keresztül kísérlem meg e kisebbségi tudományos diskurzus emlékezési technikáit szemügyre venni. Ennek érdekében tanulmányom első felében a kárpátaljai etnikus múlt történelmi reprezentációjáról, jelentéseiről fogok beszélni, különös tekintettel a magyarok és ruszinok történelmi reprezentációjára. Ezt követően pedig igyekszem rámutatni arra, hogy az etnikus kérdések felvetését, vizsgálatát ennek a társadalomtudományi emlékezetnek a jellege hogyan befolyásolja. Tehát az egyes tudományszakoknak a kisebbségi identitás termelésében betöltött szerepét járom körbe: vázlatos formában kitérek a fikciós és történetírói beszédmód, valamint a kisebbségi diszciplína strukturális fejlődésének kérdéskörére.

Előre kell bocsátom, hogy írásom szűk keretei között nem foglalkozom a kisebbségi elit történeti beszédmódjának hatás- és befogadás-történetével. Nem térek ki a kisebbségi múlt jelentéseit megszilárdító elit diskurzusa és a kisebbségi csoport belső identifikációja közötti kölcsönviszony tisztázására, összetett működésének tisztázására.

¹ Azonos címmel 2007. május 31.-én, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság első, Miskolcon megrendezett vándorkonferenciáján tartottam előadást. Elhangzott előadásom szövegének egy részét tanulmányom kibővített és átdolgozott formában tartalmazza.

² A kárpátaljai tudományos könyvkiadás legújabb bibliográfiája alapján a „tudományos” kifejezést émikus kategóriának kell tekintenünk, amely mögé teljesen differenciálatlanul, elsősorban funkciói szerint sorolnak szaktudományos, illetve nem szaktudományos munkákat. Ebben a diskurzusban a nyelvtudományi, történettudományi monográfiák „műfajilag” konvergensek a honismereti kézikönyvvel, művelődéstörténeti esszégyűjteménnyel, irodalmi riporttal, szociográfiával, a történelmi tanúságtétellel stb. Lásd: Soós Kálmán: *A kárpátaljai tudományos könyvkiadás válogatott bibliográfiája (1990-2005)*. In: Simon Attila (szerk.): *A határon túli tudományos könyvkiadás*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó: Somorja-Dunaszerdahely, 2005. 211-213.

1. Az idegen-tapasztalat térbeli, időbeli reprezentációjának dilemmája

Az idegen-tapasztalat fogalmát az „én” önazonosságának megtörése és a „másik” idegenségének oldódása közötti diszkrepancia jelentésképzésével határozom meg, amit a találkozás térbeliségéhez, illetve a visszaemlékezés időbeliségéhez kapcsolok.

Ezzel összefüggésben máris egy elméleti problémára kell utálnom. Az idegen-tapasztalat megragadásának, leírásának arra a társadalomtudományi módjára, társadalomelméleti reprezentációjára, amely az „idegenség” megjelenítését térbeli metaforákhoz köti. Ugyan az idegen közismert definíciói, mely szerint az idegen: a *még* nem ismert, a *még* nem értelmezett, a *még* nem értett, már a kijelentés időszerkezetében is az idegen térbeli megjelenésének történeti jellegére utalnak (arra a dinamikus folyamatra, amely – Waldenfels elgondolása szerint - egyfajta tényszerű deficitként, az idő előrehaladtával elvileg megszüntethető³). Mégis azt kell mondanunk, hogy e meghatározások középpontjában a tapasztalás-képződésnek az az aktusa áll, ahol a kulturális távolságot a potenciális idegenséggel való találkozási helyzet teszi nyilvánvalóvá, s ilyen módon az idegen ismerőssé válásának, vagyis a változás időszerűségének elsősorban a térbeli dimenziói kerülnek előtérbe. Természetesen ez részben a megjelenítés természetéből következik. Ugyanis, mint ahogy Kosellek írja, az idő is eleve csak térbeli metaforákkal fejezhető ki,⁴ jóllehet a jövőt, jobb híján maga is jobbnak látja a 'várakozási tér' helyett 'várakozási horizont' kifejezéssel illetni. Szóhasználatára arra utal, hogy ugyan a múlt és jövő temporalitása dialektikusan fejlődő alakzatként van (a) jelen(ben), mégis alapvetően más ontológiai szabály vonatkozik mindkettőre: a múlt – mint mondja – megjeleníthetőségét tekintve inkább térbeli, a jövő megtapasztalhatatlansága inkább időbeli természetű.⁵

Ezzel összefüggésben állítjuk tehát, hogy az etnográfiai irodalomban az idegen megtapasztalása többnyire olyan multikulturális/plurális szituációkhoz kötődik, ahol nem a „saját”, nem az ön-azonos idegenné válásának *temporalitása* válik problémává, hanem a kulturális „másik”, vagy az etnikus idegennel való találkozás „*térbelisége*”. Éppen ezért a kulturális távolságot rendszerint valamilyen totális távolmaradás jeleníti meg, amely az érkezés, a vándorlás, a térbeli mozgás, és a változó mértékű idegenség térszerkezetének

³ Waldenfels, Bernhard: Az idegenség etnográfiai paradoxonjainak ábrázolása. In: Biczó Gábor (szerk.): *Az idegen. Varriációk Simmeltől Derridáig*. 91-116. Csokonai Kiadó: Debrecen, 99.

⁴ Koselleck, Reinhart: 'Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont' – két történeti kategória. In: Ugyanő: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. 401-430. Atlantisz Kiadó: Budapest, 2003. 409.

⁵ Vö.: Koselleck, Reinhart: 'Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont' ... i. m. 408- 409.

metaforáit hordozza magán⁶. E mögött rendszerint az az elképzelés munkál, hogy a találkozás résztvevői csak ritkán azonosak egykori önmagukkal, illetve az idegen – átvitt/és egyenes értelemben - *nem volt korábban jelen*. Mindig valahonnan jött, nem egyszerűen csak „volt” számunkra, hanem éppen távolmaradásának formájában létezett. Ez a létezés pedig akkor vált történetivé, amikor hozzánk érkezett meg, illetve amikor számunkra megnyilvánult. Esetleg potenciális idegenként továbbra is „nálunk” maradt. Mindebből az következik, hogy a kulturális idegenségnek mindig van egy olyan „mátság”-jelentése, amely a térbeli, fizikai távolság (potenciális) jelenvalóságában nyer kifejtett alakot. Ebből az aspektusból az önazonosság időbeli, az idegenség azonban szükségszerűen térbeli dimenzió formáját ölti. (Mintha ezen a ponton még őrizne valamit a posztmodern kultúrakutatás az identitás fogalmának statikus felfogásából, annak ellenére, hogy tökéletesen tisztában van vele: legyen szó akár az „ismert” „idegen”-né, vagy akár az „idegen” „ismert”-té válásának ellentétes irányú folyamatáról – az idegenről képződő tapasztalt aktusa nem lehet térbeli tapasztalat, mivel nem lezárt, megszerzett, hanem megszerzésre váró tapasztalat. Ezért nem lehet térben megjeleníthető bizonyosság sem, csakis időben el-jövő, létre-jövő várakozás.⁷)

Az idő és az emlékezet az idegen-tapasztalat képződésekor mind az én önazonosságára, mind pedig a „másik” idegenségére visszahat.⁸ Kérdés ezért, hogy ha az idő és az emlékezet valóban ennyire meghatározza az 'ismert', 'nem ismert', 'azonos', 'nem azonos' reverzibilis folyamatát, akkor vajon a kárpátaljai társadalomkutatás miért nem akar reflektálni saját emlékezetére?

A rendszerváltás óta a kárpátaljai tudományosság saját emlékezetéről semmilyen kritikai vitát nem folytat, noha szinte valamennyi tudományterületét a történeti beszédmód hatja át. A kritika hiányát persze megmagyarázhatja az is, hogy az elit önmegértési érdekeltségét a nemzeti diskurzusa⁹ és a kisebbségben levés státusz-aggodalma¹⁰ irányítja. Ekképpen egy olyan posztmodern kétely, mellyel az értelmiségi eddigi funkciójának, beszédmódjának kritikai recepcióját kísérelhetné meg, tökéletesen illegitimé tenné jelenlegi

⁶ Gondoljunk arra, hogy az etnológiai, antropológiai szakirodalomban az idegen archetípusa legtöbbször a házaló kereskedő, a vendégmunkás, a zarándok, a sétáló, a csavargó, a turista stb., akinek idegensége a fizikai, kulturális közelség és távolság kettőségében határozható meg. Két eklatáns szakirodalmi példa erre a már idézett kötetből: C.P. Siu, Paul: A vendégmunkás. In: Biczó Gábor (szer.): *Az idegen... i. m.* 162-177., *Uo.*: Bauman, Zygmund: A zarándok és leszármazottai: sétálók, csavargók és turisták. *U. o.* 192-206.

⁷ Vö.: Kosellek, Reinhart: 'Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont' ... *i. m.* 408-409.

⁸ Ezt a jelentésszerű mozgást nevezi a Husserl retroaktív modifikációnak. Lásd: Tengelyi László: *Önkonstitúció és élettörténet a késői Husserlnél. Filozófiai szemle*, 1999. 6. 22.

⁹ A nemzeti diskurzusa fogalmáról lásd: Niedermüller Péter: A nacionalizmus kulturális logikája a poszt szocializmusban. In *Századvég. Új folyam* 5. évf. 16. sz./2000. 91-109.

¹⁰ Bíró A. Zoltán: A megmutatkozás kényszere és módszertana. In: Gagy József (szerk.): *Egy más mellett élés. A román-magyar és magyar-cigány kapcsolatokról*. 247- 280. Csíkszereda: Pro Print Könyvkiadó, 1996. 269.

magatartásformáit. Lerombolná politikai autoritását, visszavetné azokat a lehetőségeket, amellyel mai intézményei fenntartását, azok továbbépítését biztosítja.

Másik aspektusa ugyanennek a kérdésnek, hogy talán nem is állítható fel egykönnyen egy olyan konzisztens narratív környezet, amelyben a tudomány saját identitására reflektálni tudna. Hiszen a határon túli tudományosság „nemzetiségi” jellegénél, regionális helyzeténél fogva politikai, nemzet(iség)stratégiai funkciókat látott el Kárpátalján is. Ez vizsgálati módszerét, s egész eszmetörténeti létmódját alapjaiban meghatározta. Nem társadalomtudományként, hanem nemzeti tudományként tételezhető teljesítményei egyáltalán nem valószínűsíthetők, hogy nyílt, vagy burkolt politikai funkcióinak elemzése nélkül¹¹, pusztán szaktudományos keretben „elbeszélhető” az elit diskurzusát irányító paradigmák története¹².

De nézzük meg közelebbről ezt a kisebbségi diskurzust. Termékeny elemzési eljárásnak tűnik kezdetben a nemzeti/nemzetiségi múlt narratív elbeszélésének tartalmi és narratív elemeit tematizálni: különválasztani a történelmi elbeszélés *cselekményeit, létezőit*, megnézni a diskurzus kategóriáit: *jeleit és funkcióit*¹³.

2. A megtört etnikus önazonosság „eredete”: a magyar kisebbségi múlt történeti diskurzusa

E kérdéskör vizsgálatánál, induljunk ki abból az általános észrevételünkből, hogy a kárpátaljai tudományos diskurzus egy célelvű folyamatban ábrázolja a történelmi múlt *létezőit*, amelyben az elbeszélés *cselekménye* az etnikus létforma geneziséstől a szocialista politikai elnyomás kritikájáig, s ebből következően egy nemzedéki akarat kialakulásáig vezet. Ebben a folyamatban Kárpátalja történelmi reprezentációjának időstruktúráját kitüntetett dátumok - 1920., 1944., 1956, 1991.-, illetve az ezekhez kapcsolt politikatörténeti események tördelik kronológiai rendbe: egy reményteljes történelmi múlt, Magyarország politikai szubsztanciájának felbomlása után, a Csehszlovák államnemzet két világháború közötti „gyarmatosító” nemzetiségi politikája következik. A visszacsatolás átmeneti, nyugodt éveit a szovjet megszállás és szocialista diktatúra megsemmisítő csapása követi, melyet végül

¹¹ Bíró A. Zoltán: A megmutatkozás... i. m. 248.

¹² Lényegében ugyanazt mondhatnánk el a kárpátaljai társadalomkutatás eszmetörténeti problémái kapcsán, mint amit a kárpátaljai irodalomról szólva Kovács Imre Attila mondott: „nincs önmagát előlegező, beteljesítő és újakezdő eseményesség, a „cselekmény” több szálon fut (ráadásul a szálak többsége elkerüli az irodalom köreit), s ha van is tételezett folytonosság, azt meg kell „mérni”, és kérdéses, hogy csak a poétikai mozzanatok meghagyásával egyáltalán újraírható-e a kishaza „nagy elbeszélése” [...] Az viszont aligha vitatható, hogy a kárpátaljai magyar lírából hiányzik az a drámai figura, aki elsősorban poétikai hőstetteket hajtana végre. [...] (Akihez képest B. S.) visszafelé minden előtörténeté szerveződne, és az összes félhistorikus sallang egyszerűen befonhatóvá válna egy történeti főmotívumba”. Kovács Imre Attila: Théseusz vagy Ikarosz? Tűnődő jegyzetek a kárpátaljai magyar líra egynemű sajátosságairól (60-as, 70-es, 80-as évek, röpké kitekintéssel a 90-es évekre). 58-75. *UngBereg* 2000. nyolcadik évfolyam, 58.-59.

¹³ Az elemzés szempontjaiban Barthes szemléletmódját követem. Lásd: Barthes, Roland: A történelem diskurzusa. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között*. L'Harmattan – Atelier: Budapest, 87-98.

Ukrajna függetlenné válásának kikiáltása zár le. Ez utóbbi időponttal kezdődik el, mint írják több helyütt - „a kárpátaljai magyarság harmadik kisebbségi korszaka”¹⁴, amelyben a „korábbi négy és fél évtizedes oroszosítás helyébe az egész ország „újraukranizálása” lép.”¹⁵

Sematizálva a problémát, azt mondhatjuk, hogy a történeti múltnak ebben a reprezentációjában a cselekmények és korszakok közötti koherenciát a traumatizált élmények olyan gyűjteménye hozza létre, amely a nemzeti/nemzetiségi, többségi/kisebbségi politikai szubsztancia szembeállításához kapcsolódnak.

A politikai és nemzeti szubsztancia megtörésének efféle konfliktusos szembeállítása azonban okafogyottá válik, ha elfogadjuk Derrida megállapítását, aki szerint posztmodern jelenlétünkben a magánjellegű társadalmiság tere szükségszerűen destruálja a nemzetállam határait, mivel az „otthon” végtelen számú „otthon”-ként megsokszorozza.¹⁶ Ha ez igaz, kérdéses lehet számunkra, hogy a történelmi emlékezetben az „otthon” elvesztése miért jelenik meg úgy, mintha az az önazonosság megtörésének a *történelmi* forrása volna? A múlt felidézésében ugyanis a kárpátaljai kisebbségi elit saját „(ott)hontalanságá”-nak kezdetét, rendszerint egy drámai szituációhoz, Trianonhoz köti. Ez a kitüntetett időpont úgy jelenik meg, mint az etnikus tudat kialakulásának a kezdete, amelynek bekövetkeztével a magyarság már nem lehet soha többé „otthon” önmagánál, mivel megvonták tőle a vendégszeretet jogát, s ezért saját idegenségére egy új államnemzet keretében minduntalan rá kell döbbsennie. Ettől kezdődően már se klasszikus idegen, se klasszikus vendéglátó nem lehet - hiszen mind otthona, mind pedig az idegennek kijáró jogok feletti diszpozíciója a nemzetállami többség „otthon”-ának autoritásához kötődik, illetve ahhoz lokalizálva semmisül meg. Az államalkotó többség politikai szubsztanciája és az ugyanott élő etnikus kisebbség nemzeti szubsztanciája közötti résben keletkezik tehát ez az idegenség-élmény,¹⁷ ami a múltnak egy olyan

¹⁴ Dupka György – Botlik József: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1993. 5.; más szöveghelyeken lásd ugyanezt: Dupka György. *Kárpátalja magyarsága. Honismereti kézikönyv*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága: Budapest, 2000. 34., Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez*. Hatodik Síp Alapítvány: Budapest, 2000. 292., Soós Kálmán: Történelmi lecke tanároknak és tanulóknak. In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*. KMK Sz.: Ungvár, 1998. 144.

¹⁵ Botlik József. *Egestas...* im: 296-297.

¹⁶ Derrida, Jacques: Az idegen kérdése: az idegentől jött. 11-29. In: Biczó Gábor (szerk.): *Az idegen... i. m.* 25.

¹⁷ Balla D. Károly megfogalmazásában ez a politikai és nemzeti szubsztancia között megtört önazonosság a következőképpen hangzik: „...lehetetlen az állampolgári determináltságot és a nemzeti hovatartozást konfliktusmentesen összeegyeztetni [...] Így aztán maradt a kisebbségi meghasonlás: lelkünk, szimpátiánk, odaadásunk – de talán, hogy ne vonjam magamra a másképp érzők haragját, ideje visszatérni első személybe, tehát: - lelkem, szimpátiám, odaadásom a saját hazámban jövőjét építő magyarságé, miközben munkámmal, mindennapi életemmel egy olyan országhoz kötődöm, amelynek felemelekedésében nem hiszek, amelynek vezetésével, államrendszerével, hatalmi és hivatali struktúrájával közösséget vállalni nem tudok, amelyet hazámnak nem tekintek, amelyre büszke nem vagyok – és amelyből szívesen távoznék, ha nem tudnám, hogy a szülőföldem iránti szerelem örök honvággyá keseredne, s ha nem tudnám, hogy megürült helyemre idegen érkezik, mert arcomra fagyott a dacból vállalt misszió: itt kell tennem valamit nemzetemért és azokért, akik

imaginárius képén keresztül nyilvánul meg, amelyben a „saját” idegensége *történeti*-leg értelmezhető. Alakulástörténete, előzménye van, az egyén jelenkori társadalmiságára hatást gyakorol, „egyenes út” vezet belőle az adott politikai rendszerhez¹⁸.

A Trianonnal kifejezett „képletes” otthontalanság, tehát az idegenség imaginárius képe, a szovjet megszállást követő ’44-es deportálással, málenkij robottal lesz „tényleges” kisebbségi identitássá¹⁹. A képletes és tényleges identitás közötti diszkrepanciából keletkezik a stigma – jegyzi meg Goffman²⁰; ami esetünkben azt jelenti, hogy a politikai szubsztancia elvesztésével konstruált „otthontalanság”-érzetét, mint önmaga idegenségének homályos eredetét, a nemzetiségi identitásra irányuló fenyegetés konkrétsága, történelmi tapasztalata építi tovább. Itt a stigmatizálás egy képzelt, távoli múltba helyezett kisebbségi lét és egy megtapasztalt, értsd: *megszólaltatható* politikai megtorlás, elnyomás folytonosságából, illetve ennek szemantikai szembeállításából keletkezik. Ezért értékelődik fel a rendszerváltás utáni kárpátaljai nyilvános diskurzusokban a „nem hivatásos emlékezők” jelentősége: sorra jelennek meg a szocializmusban marginalizált, üldözött csoportok és a személyek visszaemlékezései, tanúságtételei, a mártírok nevesített számontartását és magát az emlékezés aktusát szervező emlékkönyvek²¹. De ugyancsak nagy számban jelentek meg a szocialista diktatúra éveiben elnyomott népegyházak történetét²², valamint a bebörtönzött, elítélt egyházi vezetők személyes életútját, önéletrajzát megjelenítő kiadványok is²³.

A „nem hivatásos emlékezők” tanúságtételeire a történetírói diskurzus nem narratív forráscsoportokként tekint, hanem az „objektív” történelem forrásaiként. A tudomány emlékezete és a történelmi szereplők mikroperspektívája nem válik külön: a nyilvános

sorsomban osztozva itt szeretnének magyarnak lenni.” Balla D. Károly: Egy kárpátaljai magyar értelmiségi illúzióvesztése. In: Ugyanő: *A hontalanság metaforái. Publicisztikák, esszék, vallomások 1988-2000*. MNyKNT: Budapest, 2000. 60-61.

¹⁸ Niedermüller Péter: *A nacionalizmus... i. m.* 96.

¹⁹ A képletes és tényleges identitás fogalmáról lásd: Erős Ferenc: A fenyegetett identitás: a „másik” társadalmi konstrukciója. 74-78. In: Ugyanő *Az identitás labirintusai*. Janus/Osiris: Budapest, 2001. 75.

²⁰ Idézi Erős Ferenc: A fenyegetett identitás... i. m. 75.

²¹ Dupka György (szerk.): *Keresések fel a sírom... "Szolyvai emlékkönyv a malenkij robot" 60. évfordulójára a sztálinizmus kárpátaljai magyar áldozatairól 1944-2004*. Intermix Kiadó: Budapest – Ungvár, 2004.; Dupka György (szerk.): *„Élő történelem...” Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből (1944-1992)*. Intermix Kiadó: Ungvár – Budapest, 1993.; Dupka György (szerk.): *Istenhez fohászkodva... 1944 Szolyva: verses levelek, imák a sztálini légerekből szemelvények a hozzátartozók visszaemlékezéseiből*. Intermix Kiadó: Budapest – Ungvár 1992.; Dupka György (szerk.): *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus Kárpátaljai áldozatairól (1944-1946)*. Intermix Kiadó: Ungvár – Budapest, 1993.; Dupka György (szerk.): *"Sötét napok jöttek..." Konceptiók perek magyar elítélteinek emlékkönyve (1944-1945)*, Intermix Kiadó: Ungvár – Budapest, 1993.

²² Botlik József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997)*. Új mandátum Könyvkiadó: Budapest, 1997.;

²³ Bendász István: *Öt év a szögesdrót mögött. Egy kárpátaljai pap a Gulág munkatáboraiiban*. Lámpás Kiadó: Abaliget, 2000. Bendász István – Bendász Dániel: *Helytállás és tanúságtétel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai*. Galéria-Écriture Kiadó: Ungvár - Budapest, 1994.

tanúságtételek reflektálatlanul kerülnek a történelmi diskurzus tapasztalatterébe. Mivel azonban a személyes tanúságtétel alanyai nem személyiségük konkrétságában, hanem *áldozatként*, kollektív személyként jelennek meg, a tanúságtételek nem olyan mikroperspektívákat juttatnak felszínre, amelyek a történelem nagy elbeszélését, metatörténeti narratíváját felszámolnák.²⁴ Éppen ellenkezőleg: a kisebbségi diskurzusa, a plurális történelmi tapasztalatokat, a partikuláris szemléletmódokat egyetlen egy historikus példázatba sűríti. Ennek eredményeképpen a tanúságtévő alany személye, *neve*, amellyel az olvasás számára megmutatkozik, látszólagos egyedisége ellenére is, csak egy absztrakt csoport homogén történelmi tapasztalataként válik „olvasható”-vá. Ezekből az következik, hogy a múlt narratív megjelenítésekor a *létezők*: a hatalom és az áldozat személyére redukálódnak; az *események* pedig a szenvedés, a pusztulás, az üldözés, a leigázás, a megsemmisítés cselekedeteire. Az utóbbiak a visszaemlékezésekben gyakran egy Földi és egy Transzcendens hatalom szembenállását allegorizálják. Például:

„A kárpátaljai magyarság megtizedelése, meghurcolása, a szibériai lágerekben szenvedők fölött szemet hunyó magyar janicsár-tollforgatók, a kaszánya-kommunizmus agitátorai szellemben „adták el” önmagukat is az embert veszejtő láger-rezsim vörös ördögének”²⁵

„Ha nem következik be a nyolcvanas évekbeli fordulat, melyet Gorbacsov nevével fémjeleznek, akkor célt érnek a párt elvtelen vörös ördögei”²⁶

Az idézett szövegrészeket jelentéstanilag a következő mondatok modalitásával állnak szemben:

„A családjuktól elszakított, a kegyetlen pusztulásra ítélt lágerlakóktól úgyszólván a sztálinisták elvettek mindent, de hitüket mégsem tudták megtörni, hiszen Istenre bízták sorsuk alakulását, az elcsigázottak Istenhez fohászkodtak haláluk órájában, a borzalmakat túlélők Istentől várták a szabadulást.”²⁷

²⁴ Niedermüller Péter utal rá, hogy a nemzeti diskurzusában ellentétes irányú folyamatok érvényesülnek. A szocializmus homogén történelemképe elleni harcban egyrészt megfigyelhető törekvés, hogy a heterogén, plurivokális történelmi tapasztalatoknak általános érvényt szerezzenek – ennek az a következménye, hogy a partikuláris életvilágok felszámolják, atomizálják a metatörténelmi perspektívákat. Ezzel szemben azonban megfigyelhető egyfajta szándék az individuális történeti tapasztalatok összerendezésére és integrálására is – ez viszont ismét csak visszavezeti a diskurzust a múlt nacionalizálásához. Niedermüller Péter: A nacionalizmus... i. m. 99.

²⁵ Dupka György (szerk.): Istenhez fohászkodva... i. m. 70.

²⁶ Dupka György (szerk.): Konceptiós perek... i. m. 81.

²⁷ Dupka György (szerk.): Istenhez fohászkodva... i. m. 68.

„ „A szovjet koncentrációs tábor sem tudta megtörni hitüket, fizikailag legyengülten, de hozzáálltak szent kötelességük teljesítéséhez. Utolsó leheletükig eleget tettek isteni küldetésüknek.”²⁸

A történeti diskurzusban látható elemek, úgy mint *'az embert veszejtő'* *'vörös ördög'*, és a *'szabadulást hozó isten'* szemantikai alakzatai a történelmi elbeszélés szereplőit egy morális értékrend szerint polarizálják. E narratív szerkezetekben a totalitárius hatalommal, mint a megtapasztalható Gonosszal szemben, az Isten metafizikus lénye feszül, ami egy morális fölényt, karaktert ad az emlékezőknek, miközben nyelvi stratégiájukkal a nemzetiségi elnyomás irányából az univerzális elnyomás irányába építkeznek:

„Az egyház megszorításával párhuzamosan megindult a *nemzetiségi elnyomás*. *Magyarnak lenni szégyen volt és mindenekben hátrányt jelentett. (...) A felső vezetés célja, mind az egyházi élet, mind a nemzetiségi lét felszámolása volt. Az a nép, amely elveszíti hitét és nyelvét, szolgává lesz. A népek felszabadítása itt csak lózung volt, a cél a népek leigázása, szolgává tétele és kihasználása. Ez a modern rabszolgatartás.*”²⁹

Az etnikus, vallási stigmát a kollektív visszaemlékezésekben – elsősorban az egyházi tanúságtévők nyelvezetében- általában egy mitologikus, biblikus kontextus is közre fogja:

„...megkezdődött a *nérói vallásüldözés, mely kegyetlenségében felülmúlta az őskeresztények üldöztetését.*”³⁰ Vagy: „Az 1947-es évben még egy nevezetes esemény történt. A Baráti Kör vezetősége látván a helyzetet, a jövődőt, levelet írt *Sztálinnak*, melyben az Úr szavára építve kérést és egyben figyelmeztetést fogalmaztak meg. Én magam ezt a levelet nem láttam, de a tartalmát azoktól ismerem, akik írták és nevük aláírásával megerősítették. (...) Ez a levél nem volt sértő, sem ítélező, inkább az Úr eszközének és ítéletének látta őt, mint amilyen *Nabukodonozor volt a zsidó nép számára.*”³¹

Azoknak az allegorikus párhuzamoknak, amelyek a szocialista diktatúra áldozatait és az üldözött őskeresztényeket, a babiloni fogságban szenvedő zsidósággal között létesítenek jelentéstani összefüggést, természetesen több tartalmi réteget különíthetnénk el. A zsidó nép szétszórattatásának, fogságának, kiűzetésének képei akár a kisebbségi létélmény jelentéseinek (re)kontextualizálására is alkalmasak lehetnének, de az adott szöveghelyeken e képek jelentését mégis inkább a szenvedés mértékének mitikus kiterjesztésében határolhatnánk körül. Ezek a diskurzusok szintén az érzelmi, morális diszpozíciókat sűrítő jelölők

²⁸ Dupka György (szerk.): Istenhez fohászkodva... i. m. 40.

²⁹ Gulácsy Lajos: A kárpátaljai református egyház múltja és jelene. 45-52. In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*. KMKSZ: Ungvár, 1998. 50-51.

³⁰ Ortutay Elemér: A kárpátaljai görög katolikus egyház helyzete, a vallási és a kisebbségi magyar sors. In: Dupka György (szerk.): *Koncepciós perek...* i. m. 70.

³¹ Gulácsy Lajos. A kárpátaljai református egyház i. m. 49.

listájába sorolhatók. Szövegbeli funkciójuk, hogy az emlékezőközösségek múlthoz való hozzáférést tegyék lehetővé. Ezt úgy érik el, hogy a jelen szubjektív/morális diszpozícióit a múlt rekonstruálása során „reális” történelmi tapasztalattá szervezik: az érzelm számára modellálják a politikai elnyomás morális igazságtalanságát, az értelem számára pedig ennek az igazságtalanságnak az irracionalitását.³²

A zsidó nép sorsa, történelmi tapasztalata és a kárpátaljai magyarság stigmatizálódásának párhuzama nem csak az egyházi értelmiség tanúságtételének szakrális nyelvében fordul elő. Az elit nyilvános diskurzusaiban egyre gyakoribb az 1944-es málenkij robot megnevezésére a „*kárpátaljai magyar holocaust*” kifejezés.³³ Ez a párhuzam azonban a „bűn” fogalmának egy egészen más jelentését adja, ahol a történelmi tapasztalatot értelmező közösség a stigmával nem egykori önmagát, hanem a hatalmat illeti. A „bűn” és a „bűnösség” morális kérdése ebben a kifejezésben már nem az áldozat kérdése lesz, hanem az emlékezőké. Azoké, akik emlékezni és okulni akarnak, akik kiszolgáltatják az emlékezést a jogok követelésének.³⁴

A holocaustra, ami Heller Ágnes szerint *per se* értelmetlen, nincs oksági magyarázat³⁵. A túlélők emlékezését – mint mondja-, a szégyen hallgatása veszi körül, s legfeljebb ez a csönd írható le a költészet, próza, dráma nyelvén (=hangján)³⁶. Ezzel szemben a kárpátaljai elit történelmi diskurzusában azt látjuk, hogy a Gulágra való emlékezésnek célja, Heller kifejezését használva *telosza* van: a sztálini totalitárius rendszer megtorló intézkedései, a deportálások, megfélemlítések időszaka a nemzetiségi történelem koherens elbeszélésébe simulnak. A traumatizált élményeken, a vallási, etnikai stigmán keresztül válik „Kárpátalja magyarsága” sajátos temperamentummal, karakterrel, lelkivilággal, hittel, hagyománnyal

³² Ez lényegében annak a Geertzi gondolatnak lehet a parafrázisa, amellyel a vallás emocionális és logikai funkcióit határozta meg. Lásd: Geertz, Clifford: A vallás, mint kulturális rendszer. 72-118. In: Ugyanő: *Az értelmezés hatalma*. Oioris Kiadó: Budapest, 2001. 75.

³³ A hosszan sorolható példák közül csupán egy szöveghelyre utalnék a már idézett kötetből: Dömöcki András: A novemberi manifesztum. 164-172. In: *Útközben... i.m.* 164. ; Szoboszlai Mária: *Mementó. A kárpátaljai magyar holocaust története Técső tragédiájának tükrében*. Magánkiadás: Técső, 2000.

³⁴ „Ma már nem bűn magyarnak lenni ezen a tájon. Ez nem lehet másként, hiszen ahogyan mi is elismerjük a velünk együtt élő más népek érdekeit, *ők is el kell hogy ismerjék a mi nemzeti érdekeinket. Nincs bennünk bosszúvágy, csak a méltó, békés kegyelet jogos igénye.*” Nagy Zoltán Mihály: Emlékezzünk! In: Dupka György (szerk.): Istenhez fohászkodva... i. m. 7. Vagy: „*Megértjük az embereket, akik számára nem könnyű felidézni a múltat, leírni mindazt, amit átéltek. De ezt meg kell tenni. Legalább gyermekeink jövője érdekében.* Azért, hogy sohase ismétlődhesen meg az a szörnyűség, amit az idősebb nemzedéknek át kellett élnie. [...] Ezeket az információkat leginkább kitörölte az emlékezetből az azóta eltelő idő meg a rendszer titkolózása, de tudnunk kell róla.” Dupka György (szerk.): Istenhez fohászkodva... i. m. 72-83. Másutt: „Valójában sok-sok élettragédiát transzformáló írásos emlékek, vagyis a hazatérésben reménykedők szólnak hozzánk, akik a meghurcoltatásuk ellenére lágerverseket, imákat költöttek. *Strófákba foglalták üzeneteiket, okulásként a jövő nemzedék számára.*” Dupka György (szerk.): Istenhez fohászkodva... i. m. 69.

³⁵ Heller Ágnes: Lehet-e verset írni a holocaust után? 80- 91. In: Ugyanő: *Az idegen*. New York – Budapest – Jeruzsálem: Múlt és Jövő Kiadó, 1997. 85.

³⁶ Heller Ágnes: Lehet-e verset írni... i. m. 82.

rendelkező *történelmi néppé*.³⁷ E történelmi diskurzusban azonban a stigma, és a depraváció egyidejűleg egyfajta szűrőként is működik, amennyiben az etnikus identitáshoz való történeti hozzáférés kritériuma a pusztulás- és a szenvedés-történetben való involválódás lesz. A historizált etnikus létnek ez a konstrukciója egy ezoterikus kódrendszerként fogható fel, amely mind a történelmi elbeszélés létezőit, mind pedig magát a megértést is alapvetően egy empatisztikus történelmi magyarázathoz köti:

„Aki (...) a határok szabdalta magyarság történelméről nem tud semmit – írja az ukrán történelmi diskurzus kapcsán Soós Kálmán -, illetve csupán felületesen tájékozódott a témában, vagy netalán történelmi ferdítések alapján alakult ki véleménye, az igazából nem ismerhet, nem érthet meg bennünket. Fölfoghatatlan áll természetes törekvéseink előtt, amelyek iránt ennél fogva jobb esetben közömbösen, de leginkább határtalan ellenszenvvel viseltetik.”³⁸

Ez az együtt érző, empatisztikus olvasói horizont a történelmi elbeszélés szövegformálási stratégiáira komoly hatással van, s alapvetően a szövegben tartózkodó szerző, és a megszólított olvasó közötti kapcsolat problematikáját érinti.³⁹

Általános vonása a kárpátaljai történeti diskurzusnak (a politikatörténetnek is!), hogy a kisebbségi írás olvasási horizontján emocionális, morális diszpozíciókat sűrítő jelek vannak, melyek lehetővé teszik, hogy a szerző maga is olyan alanyként jelenhessen meg a szövegben, mint aki az elbeszélés része, mi több, maga is szereplő⁴⁰. Az írásnak ez a módja a jelenbeli narrátor, a szöveg múltbeli fiktív szereplője, és a szöveg jövőbeli fiktív olvasója között egyfajta azonosságot feltételez, amit a kisebbségi írás a történelmi elbeszélés tartalmi elemei mellett, elnagyolt szimbólumok segítségével deklarál újra és újra. Ilyen laza jelentéssel felruházott szimbólumoknak⁴¹ tekinthetjük például a „*kárpátaljai magyarság*”, a „*kárpátaljai magyar kisebbség*” kifejezéseket is, melyek határozott lexikális jelentések nélkül vannak jelen a szövegben, illetve amelyek mindig az adott szövegkontextusban nyernek szemantikai

³⁷ Mindössze egy példát idéznék: „A szerzők igyekeznek megbízható – a rendelkezésre álló források által igazolt – képet rajzolni a Kárpátalján élő magyar kisebbség *történelméről*, a magyar nemzeti kultúrához való kötődéséről, ragaszkodásáról, a többségi nép kultúrája iránti tiszteletéről, identitásának minőségéről, állampolgári toleranciájáról, ugyanakkor annak a biztos tudatáról, hogy a magyarsághoz, a magyar nemzethez való tartozásukat semmi és senki nem kérdőjelezheti meg.” Balla Gyula: Immár nem terra incognita! 5-8. In: Botlik József – Dupka György. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991*. Mandátum – Universum: Budapest – Szeged, 1991. 7.

³⁸ Soós Kálmán: Történelmi lecke tanároknak és tanulóknak. 142- 163. In: Útközben... i. m. 142.

³⁹ Lásd ezzel kapcsolatban: Ricœur, Paul: Mi a szöveg? In: Dobos István (szerk.): *I. Olvasáselméletek*. KLTE: Debrecen, 2001. 26- 42.

⁴⁰ Barthes, Roland: Az olvasásról. In: Dobos István (szerk.): *I. Olvasáselméletek*. i. m. 54.

⁴¹ A „jelentés nélküli” szimbólumok fogalmáról lásd: P. Cohen, Anthony: A kultúra mint identitás egy antropológus szemével 101-108. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó: Budapest, 1997. 102.

határozottságot. Az *Útközben* című kötet⁴² írásait tematizálva például, a „*kárpátaljai magyarság*” kifejezés mögött a következő referenciális jelentések fejthetők fel:

1. Jelentheti a lakosságnak azt a részét, amely mögött nemzetiségi statisztikai adatok állnak,⁴³ jelölheti azoknak a csoportját, akiknek jogi helyzetük azonos, és mindnyájan kifejezték szándékukat az autonómiáért folytatott küzdelemben.⁴⁴

2. Vonatkozhat azokra a történelmi cselekvőire, akik egységes történelmi tapasztalattal, vagy azonos történelmi identitással rendelkeznek. (Jelölheti azokat a személyeket, akiket etnikai, vallási identitásukban a szocialista hatalmi rendszer ideje alatt morális, politikai sérelem ért⁴⁵, de utalhat azoknak a csoportjára is, akiket a különböző nemzetiségek autonómia törekvései, s ennek következményeként különféle történelmi kataklizmák (Trianon, málenyikij robot) sújtottak.⁴⁶)

3. Jelölheti azt az emlékezetközösséget, amelynek a szovjet- ukrán történetírás ellopta a nemzeti történelmét⁴⁷, és amely ezt az „objektív” múltat szimbolikusan helyre akarja állítani,⁴⁸ és így tovább.

Természetesen nemcsak egész szövegek, narratív komplexumok konkretizálják az ehhez hasonló, szimbólumszerű kifejezések jelentéseit, hanem kisebb retorikai alakzatok is. Például a „*kárpátaljai magyarság*” szintagma szemantikai terjedelmét „a mindennapi betevőért néha kilátástalan küzdelmet folytató magyar közösség”⁴⁹ mondatszerkezet egy szociális osztályközösség jelentésében határolja körül: kárpátaljai mindenki, aki szegény és küzd az életéért.

Ezeknek az alakzatoknak nem csupán az a funkciójuk, hogy a szimbólumok változó szemantikai, kognitív tartalmait konkretizálják. Lényeges szerepük van abban, hogy megalkossák a szöveg fiktív szereplőinek csoportazonosságát – ennek eklatáns példái azok a szöveghelyek, ahol különböző szóképek segítségével (megszemélyesítés, metafora) a „*kárpátaljai magyarság*” kifejezés, egy önálló akarattal, karakterrel rendelkező „személy” nyelvi jelölőjévé válik:

⁴² *Útközben... i. m.*

⁴³ Csernicskó István: A számok tükrében. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi megoszlása a legutóbbi szovjet népszámlálás (1989) adatai alapján, némi kitékintéssel. In: *i. m.* 5-12.

⁴⁴ Gulácsi Géza: A kárpátaljai magyarság jogi helyzete és autonóm törekvései. In: *i. m.* 13-44.

⁴⁵ Gulácsy Lajos: A kárpátaljai református egyház... *i. m.*; Majnek Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története. In: *i. m.* 53-60.; Lajos Mihály: Görög katolikusok. In: *i. m.* 61- 66.

⁴⁶ Tóth István: Ruszin autonóm törekvések és Trianon. In: *i. m.* 129-141.; Dömöcki András: A novemberi manifestum... *i. m.*

⁴⁷ Soós Kálmán: Történelmi lecke tanároknak... *i. m.*

⁴⁸ Beregszászi Anikó: Magyar helységnevek Kárpátalján. In: *i. m.* 85-91.

⁴⁹ Brenzovics László: Nehéz körülmények között. 74-84. In: *Útközben... i. m.* 84.

„A három esperességre tagozódó Kárpátalja tanácstalanul várta a fejleményeket. A megfélemlítés nem maradt el.”⁵⁰; Kárpátalja „A Csehszlovák Köztársaság részeként, elszakadva az anyaországtól és az anyaegyházától volt kénytelen önálló életet élni, mert ha nem, megsemmisül. Hála az Úrnak, az életet választotta, és lehetőség szerint szervezte a fennmaradás feltételeit.”⁵¹ Más szöveghelyről hozott példa: Kárpátaljának, „Mint egy titkos ügynöknek, olyan gyakran változtatták nevét a honi és a helyi sajtóban”⁵²

Mindebből láthatjuk, hogy a szöveg fiktív szereplőinek a szóképek által megteremtett csoportazonossága, a kisebbségi írás horizontjában a kisebbségi szerző és a fiktív kisebbségi olvasó csoportazonosságaként tételeződik.

A Szovjetunió felbomlása után, a kárpátaljai magyar kisebbségi elit jogi, politikai törekvése arra irányult, hogy elismertesse nemzeti különállását. Etnikus identitásának, mint különbségnek az elismertetését, a szocialista politikai gyakorlattal szembefordulva határozta meg, hiszen az korábban egy „nagy elbeszélés” szellemében igyekezett mindennemű különbséget, és mindennemű kisebbséget eltörölni. Az egyetemességnek ezt a terrorját, a szocialista rezsim a különbségek asszimilációjával, deperszonalizációjával, anonimizálásával, és konformizációjával érte el.⁵³ Természetes folyamat volt tehát, hogy az „egyetemesség szekuláris vallása”-ra, a rendszerváltás után a nemzeti diskurzusok a „különbség szekularizált vallása”-val⁵⁴ próbálták meg válaszolni. Ezt a választ a kárpátaljai kisebbségi elit a magyar nemzeti identitás felmutatásával nyomatékosította: igyekezett etnikai/nemzeti identitásának különbségeit láthatóvá tenni, vagyis az egyetemesség nevében politizáló hatalomhoz képest különállását szingularizálni, individualizálni, differenciálni.⁵⁵ Ebben az etnikai és nemzeti diskurzusa volt segítségére: az előbbivel a (stigma, és az általános szenvedéstörténet élményével) historizálta saját idegenségét; az utóbbival pedig elveszett politikai szubsztanciáját - szimbolikus formában – etnikus identitásának politikatörtévéll állította helyre. A két törekvés modalitásában azonban érdekes átfedések keletkeztek. Ugyanis amíg, ez a kisebbségi elit az egyik oldalon az *etnikus* identitás diskurzusával az egyetemesség eszméjén kívüli különbségeket igyekezett konfigurálni, a másik oldalon a *nemzeti* diskurzusával a saját etnoszon belüli különbségeket semmisítette meg:

⁵⁰ Gulácsy Lajos: *i. m.* 47.

⁵¹ Gulácsy Lajos: *i. m.* 45.

⁵² Balla Gyula: *Immár nem terra... i. m.* 5.

⁵³ Erős Ferenc: *i. m.* 77.

⁵⁴ Az idézett kifejezésekben Heller Ágnes szóhasználatát követem. Lásd: Ugyanő: Az egyetemesség és különbség vitájában többnyire az egyén a vesztes (Hozzászólás Gombár Csaba írásához) 116-124. *Politikatudományi Szemle* 1994. 4. szám. 117.

⁵⁵ Erős Ferenc: *i. m.* 77.

1. Politikatörténeti kronológiájával összeolvasztotta a számtalan személyes, helyi és regionális történetiséget, és egyetlen egységes nemzeti idővétel/történelemmé alakította át.⁵⁶

2. Eseménytörténetével kioltotta a történelmi elbeszélés résztvevőinek tapasztalattereit, leredukálta a párhuzamos létezők történelmi tapasztalatait, valamint a múlt szinkron létezőit. Vagyis csak olyan tapasztalatokat, cselekvőket emelt be a történelmi narrációba, amelyek/akik egy egységes nemzetiség történeti elbeszélésének adták át magukat – kettős kizárással felfüggesztette a történeti idő térszerű dimenzióit: elfedte az elit diskurzusa alatti „Kistörténeteket”, kiszorította az etnikus „másik” lehetséges párhuzamos „Nagytörténetének” lehetőségét.

3. Nemzeti beszédmódjában a társadalmi lét valamennyi területét etnicizálta: „túlzott tárgymegegyezéssel”⁵⁷ etnikai identitásukon kívül minden más identitást megvont azoktól, akikről beszélt (‘kárpátaljai magyarok’, ‘kárpátaljai ruszinok’ stb.)

4. Egy általános depravációs történetben kapcsolta össze a történelem szereplőit. Elnyomta azoknak a tapasztalatait, akik emlékezetükkel ezen a depravációs kereten kívül estek, de elnyomta az etnikus „idegen” történelmi tapasztalatát is, amennyiben az áldozatszerep abszolutizálásával mindennemű „radikális más” helyébe a radikális elnyomás történelmi példáját helyezte.

Ez utóbbi megállapítást kiválóan bizonyítják a magyar kutatók által végzett ruszinkutatások, az etnikus „másik” múltjának történelmi reprezentációi. Könnyű belátnunk, hogy a reprezentációkat szintén a narrátori távlatot befolyásoló mindenkori beszédhelyzet keretei között szükséges értelmeznünk, ezért előjáróban a ruszin kutatások politikai kontextusát kell közelebbről szemügyre vennünk.

3. Az etnikus „másik” idegenségének feloldása: a ruszinok történelmi múltjának narratív megjelenítése

A kárpátaljai magyar elit saját politikai legitimitásához, valamint a magyar jogi, adminisztratív autonómia megteremtéséhez, már a szocialista olvadás kezdetén az ukrán-ruszin szembenállást használta fel⁵⁸. Ezt természetesen elősegítette az a körülmény, hogy a ruszin elit, miközben nyilvános fellépéseiben regionális/etnikus identitásának politikai érvényt

⁵⁶ Vö.: K. Olick, Jeffrey – Robbins, Joyce: A társadalmi emlékezet tanulmányozása a „kollektív emlékezettől” a mnemonikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig. 19- 43. *Replika* 37 (1999. szeptember): 43.

⁵⁷ Erős Ferenc: i. m. 80.

⁵⁸ „Az éles ukrán-ruszin szembenállás nehéz helyzetbe hozta a KMKSz-t, mivel a helyi konzervatív hatalmi csoportosulásokkal szembeni fellépéséhez a radikális RUH, az autonóm törekvéseihez viszont a ruszin szövetség volt a legjobb szövetséges.”- foglalja össze Dupka-Botlik a rendszerváltás utáni magyar politikai törekvések többirányú alternatíváit. Dupka György – Botlik József: *Magyarlakta települések...* i. m. 30.

próbált szerezni, ugyanúgy az ukrán államnemzeti eszmével szemben határozta meg magát⁵⁹, mint ahogyan azt a magyar politikai elit is tette. Természetes törekvésnek kell tekintenünk hát, hogy mivel Ukrajna merev nemzetiségpolitikájának ellensúlyozására ez az összetett (ruszin/ukrán) identitással rendelkező etnikum nyújthatta a legerőteljesebb politikai támogatást, a magyar érdekképviselői politika a nemzeti identitását restauráló, és a Kárpátalja területi önkormányzatáért harcoló ruszin politikai elitet támogatta. Ebben az egész folyamatban a magyar kisebbségi elit tudományos diskurzusa is részt vállalt: a ruszin és ukrán identitás karakteres szétválasztására törekedett, illetve a ruszin-magyar viszony történelmi tisztázásához fogott. Így váltak erőteljessé a 90-es évek elejétől azok a történelmi kutatások, amelyek a ruszinok etnogenezisével, letelepedésével, területi rekrutációjával, egyháztörténetével, a ruszin értelmiség XX. századi autonóm törekvéseivel, s ezzel összefüggésben a különböző államalakulatok közigazgatási és nemzetiségi politikájával foglalkoztak⁶⁰. Figyelemre méltó körülmény azonban, hogy amíg ezt a viszonylag széles körű, és kizárólag történelmi jellegű érdeklődést több magyar kutató monográfiája, kötete, publikációja jelezte, addig a ruszin etnikum szociokulturális létének jelenkutatói vizsgálatára a recens szakirodalom láthatóan egyszerűen nem tartott számot.

Annak, hogy ilyen közreműködő módon a ruszin nemzeti identitás megerősítésének, valamint a ruszinok „objektív” történelmének szimbolikus helyreállításában a kisebbségi magyar tudományosság komoly részt vállalt, nyilvánvaló, hogy sokféle oka van, illetve lehet. Az egyik feltehetően az, hogy a ruszinok etnogenezise már a kezdetektől komoly ütközési pontként jelent meg a történelem nacionalizálásában,⁶¹ hiszen a ruszofil, ukranofil, ruszinofil eredet-konstrukciók a magyar nemzeti történelem kontinuitását fenyegették. A ruszin-kérdés tisztázásának igénye ezért – amelyen nacionalizált beszédmódja miatt, a kárpátaljai magyar

⁵⁹ „A ruszinok – a magyarsághoz hasonlóan – teljes elnyomásban éltek a második világháború után, a szovjet uralom nem ismerte el őket önálló nemzetiségnek, hanem erőszakkal ukránnak nyilvánította. Ezt most, a ruszin nemzeti ébredés idején az uránokkal szemben fogalmazzák meg.” Dupka György – Botlik József: *Magyarlakta települések...* i. m. 29.

⁶⁰ Néhány munka ebből a tárgykörből: S. Benedek András: *A gens fidelissima: a ruszinok*. Belső-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzata, 2003.; Kobály József: A kárpátaljai ruszinok. In: Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita (szerk.): *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem: Piliscsaba, 2003. 347-360. Botlik József: Hármaskereszt alatt... i. m., Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján (I-II.)* Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke: Nyíregyháza, 2005. kötetek, Zseliczky Béla: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920-1945*. Napvilág Kiadó: Budapest, 1998.

⁶¹ Gondoljunk csak Bonkáló Sándor 1940-ben kiadott könyvére, melyben a szerző „ruszinul beszélő magyarok”-kat emleget, vagy akár Bartha Miklósról, aki „magyarul érző” „rutén magyar”-okról beszél. Különböző politikai koncepcióktól indítatva, más és más írói-morális habitussal ugyan, de meggyőződésem szerint mégiscsak e könyvek dolgozzák ki, honosították meg a mai kárpátaljai történetírói diskurzusban a ruszinok történelmi reprezentációjának hungarofil verzióját, illetve nacionalizált koncepciójának alapjait. Lásd: Bonkáló Sándor: *A rutének*. Európai Protestáns Szabadegyetem: Basel-Budapest, 1996.; Bartha Miklós: *Kazárföldön*. Magyar Fórum: Budapest, 2003.

tudományos nyilvánosság mindmáig leginkább az autochton – allochton vitát érti -, összefonódott a rendszerváltást követő nemzeti restaurációs folyamatokkal. A másik indoka ennek a komoly érdeklődésnek szintén a posztoszocialista időszak politikai kontextusában gyökerezik: a ruszinok autonómtörekvéseivel kapcsolatos kutatások egy olyan imaginárius történelem-kép létrehozásához szolgáltatnak alapot, amely a szocializmus utáni térben a nemzetiségi törekvések jogfolytonosságát teremthették meg egy „másik” etnikus kultúra történelmi példáján keresztül. A kisebbségi tudomány efféle motivációi oda vezettek, hogy miközben a magyar elit diskurzusában látszólag az etnikus „másik” történetiségét emelte be vizsgálatának homlokterébe, vagy legalábbis saját kisebbségi státusza kapcsán, egyfajta moralizáló tartással⁶² az etnikus „másik” történelméről (is) beszélt, valójában különféle retorikai eszközökkel, narratológiai stratégiákkal saját nemzeti történelmét állította helyre. Egy irodalmi példa erre, amely a helytörténeti kézikönyvek hagyományos beszédmódját, stílusát is jellemzi:

A „*történelmi Kárpátalja az örök természeti szépség és az örökös emberi nyomorúság* kontrasztja. Túl a fizikai tájélményen (...) - itt minden egy *ezredéves történelem* szellemét idézi: a Verecke szoros a honfoglaló őseket és Batu kán országdúló hordáit, az ungvári vár a meghódolt Laborc szláv fejedelmet és Anonymus költői képzeletét, a huszti várrom a kun betöréseket, a beregszászi domonkos rendi kolostor az itt időző Erzsébet királynét, Zsigmond magyar és Erik dán királyt, II. Ulászlót és II. Lajost, nagytemplomának felirata II: Rákóczi Györgyöt és a lengyel-tatár betörést, templomtere a zászlóbontó Rákóczi fejedelmet és Esze Tamást, a munkácsi vár Zrínyi Ilonát, a szerednyei romvár és pince a törökverő Dobó Istvánt. Földvárait, ősi kastélyait és kápolnáit legendák lengik körbe. *A sok évszázados együttélés, a közös történelem, a keveredés, az állandó kölcsönhatások egészen sajátos, a tájjelegen túlnövő szellemiségüvé formálták Kárpátalja magyar és ukrán lakosságát, az immár fél évszázados kisebbségi életforma pedig még jobban elmélyítette és elhatárolhatóvá tette a kárpátaljai magyar szellemiséget.*”⁶³

⁶² „Elmagyarosodott ruszin, elruszinosodott magyar? Miért a hitvallás kényszere, az értékek elfogadása helyett? A ruszin nép egyszerre testvére az ukránnak és a magyarnak. „Rákóczi hű népe”- modtuk. Most nekünk kell történelmi sértettségünk, nem felejthető tragédiáink gyászából kilépnünk, és magunkhoz ölelni azt a testvérnépet, amelynek mindeztidáig még a létezését is tagadták. A mindannyiunk hitét-reményét megalázó XX. századból kell kilépnünk, velük, akikkel múltunk és remélt jövőnk is összeköt.” S. Benedek András: *Kárpátalja története és kultúrtörténete*. Budapest: Bereményi Könyvkiadó, (é.n.) 34.

⁶³ Az idézet Kovács Vilmos költő 1970-ben írt tanulmányából való. Kovács Vilmos – Benedek András: A magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában. 961-966. In: *Tiszatáj XXIV. évfolyam, 10. sz. (1970. október)*: 962. Az *Ez ház a hon...* című kötet bevezetőjében, 1991-ben új kontextusba helyezve idézi Balla Gyula. Lásd: Balla Gyula: *Immár nem terra... i. m.* 5.

Az idézet rámutat, hogy az „ezredéves történelem” kifejezés mögött referenciális értelemben a magyar nemzet „nagy története” húzódik. Az etnikus „másik” egész történelmi tapasztalatterét a magyar nemzeti histográfia *ideje*, kronológiája szcenírozza egyfajta „közös történelem”-mé, ahol a ritualizált fizikai terek (vereckei hágó, ungvári, munkácsi és szerednyei vár, illetve a „mindenkori magyar” város: Beregszász) és az ehhez kapcsolt események a nemzeti jelenlétet és helytállást szimbolizálják, illetve a *változás* történeti folyamatának megjelenítésében megteremti az elmúlt („akkor”) szabadsága és a jelen („most”) korlátozottsága közötti diszkrepanciát. A ruszin-magyar „sok évszázados együttélés”, és a „közös történelem” képze egy olyan beszédtechnika segítségével jön létre, amely a nemzeti történelem tér-idő paramétereiben részelteti az idegent, miközben annak tapasztalatait saját diskurzusa alá gyűri.

Ennek a homofon beszédmódnak az igazi műfaja azonban a politikai eseménytörténet, ahol a történelmi magyarázat az elbeszélés tartalmi, kronológiai kategóriáin keresztül metaforikus eljárással implicit jelentettkre utalnak⁶⁴. Ilyen implicit jelentőknek tekinthetjük a ruszinok gazdasági felemelkedését elősegítő két hegyvidéki akció (1897-1918; 1939-1944) és a két területi/önkormányzati autonómia kísérletének (1918; 1939) történetét, melyek a nemzeti és politikai szubsztancia egységének időszakát egy jóságos, gondoskodó, liberális magyar nemzetállam képében jelenítik meg⁶⁵. (A gondoskodó állam egyfajta „archetípusának” tekinthető ebben a retorikában Rákóczi Ferenc és „a gens fidelissima” sokat ismételt narratívja.⁶⁶) E jelentésképzés a történelmi elbeszélés oppozíciós szerkezetein keresztül valósul meg: a magyar kormány túlságosan liberális nemzetiségpolitikájának pozitív történetével szemben például a cseh intervenció, és a két világháború közötti cseh gyarmatosító nemzetiségpolitika negatív története áll.⁶⁷ Mindeközben pedig a történelmi

⁶⁴ Vö.: Bartes, Roland: A történelem... i.m. 94.

⁶⁵ Két narratív példa arra, ahogyan a ruszin-magyar viszony terminológiai megalkotottsága révén érzelmileg telített jelentővé, mintegy a magyar kormány jóságos, atyai predikátumává válik: „a hegyvidéki akció irányítójának, a Kárpátalja hegyvidéken „ruszin Svájcot” álmódó Egán Edének a meggyilkolása jelkép: a messianisztikus kezdeményezések reménytelenségét szimbolizálja” S. Benedek András: A gens fidelissima... i.m. 52. Másik példamondat: „A hegyvidéki akció eredményeinek egy részét tehát az ellenséggel együttműködő ruszin nép tette tönkre 1914-1915 fordulójának hónapjaiban. Mindez azért tragikus, mert a világháború négy évében a magyar kormánynak egyre kevesebb anyagi lehetősége volt az akció folytatására. A lakosság, a hadban lévők otthon maradt hozzátartozóinak a segélyezése, a sérültek orvoslása nyomban megkezdődött.”

⁶⁶ „A Nagy Fejedeleme volt a ruszinság patriarchális értelemben vett utolsó ura, gondoskodó gazdája. Nem csoda, hogy személye a hegyvidék lakóinak tudatvilágában már-már mitikus személyiséggé, a legendák főszereplőjévé vált.” S. Benedek András: A gens fidelissima... i.m. 23.

⁶⁷ Példaként idézhető Botlik József könyve, amelyben a szerző ennek a polarizált történelemszemléletnek rendeli alá egész kötete logikai felépítményét: „A Kárpát-medence északkeleti karéja a történeti Magyarország utolsó évtizedeiben reményteljes időket élt át, amelyek a történelmi körülmények tragikus alakulása miatt nem tudtak kiteljesedni. Nyolc évtizedig – az 1938-1939 fordulójára és az 1944 ősze közötti időszak kivételével – mindig nehéz, alávett sors nehezedett az ott élő emberekre, népekre, tájakra. Ezért e kötet főcíme latinul: *Egestas*

magyarázatot patetikus képpé avatja a ruszin-magyar mitikus összetartozás konstrukciója,⁶⁸ vagy a kulturális, jogi diszkrimináció ellen közösen fellépő ruszin-magyar etnikum együttes harca, ami a nemzeti ellenállást szimbolizáló partikuláris cselekvők és cselekedetek (partizánmozgalmak, szabotázsakciók) felértékeléséhez vezet.⁶⁹ Látnunk kell azonban, hogy ezekben a történeti narratívákban az idegen-saját, illetve az etnikus „másik” és az ön-azonos viszonyának szerkezete szituációfüggő. Hiszen a történetírói elbeszélésben a ’ruszinok’ absztrakt kategóriája néhol az elnyomó rendszer illusztrációját, máskor az elnyomott, jogfosztott kisebbség történelmi példáját szolgáltatja.⁷⁰ Ilyen értelemben a történelmi elbeszélés létezői elsősorban nem etnikus arculatukkal jelennek meg, hanem egy általános depravációs olvasat kontrasztjának végpontjaiként. Ebben a totális pusztulástörténetben „olvadnak” össze, kapcsolódnak egybe az idegenség és az ön-azonosság történeti jellegzetességei - a nemzetiségi történelmek a politikai sérelem tapasztalata felől kerülnek értelmezésre. A ruszinok politikai individuummá formálódásának folyamata azonban csupán csak egy jellemző historikus példa. Ennek segítségével a narráció különböző síkjain a magyar *kisebbségi írás* egyfelől a ruszinok „objektív” történelmének visszaszerzését konfigurálja, másfelől viszont azonban a *kisebbségi olvasás* a magyar nemzeti és politikai szubsztancia elsőbbségét refigurálja.

4. A kisebbségi írás és a kisebbségi olvasás ismeretelméleti horizontja

Subcarpathia, azaz Kárpátalja nyomorúsága, együttérzően szegény, nélkülöző Kárpátalja.” Ugyanő: Egestas... *i.m.* 7.

⁶⁸ „Bár a magyarországi rutén köznépet szociális gondok gyötörték, görög katolikus vallását a skizma feszegette, mindez igen kevés volt ahhoz, hogy szembeforduljon a magyarsággal, s a neki évszázadok óta hazát adó magyar állammal. E nemzeti kisebbség lakóterületével együtt való elszakítását csak külső erőszakkal, a nemzetközi körülmények sajátos alakulása következtében lehetett az arra törekvő erőknek megvalósítani. Az utóbbiak sikeréhez az államhatalom sok tekintetben túlzottan engedékeny, liberális jellege is hozzájárult, amely néha szinte elmeorvosi eseteket mutatott fel. Egy példa: 1918 júniusában alaposan felkavarta az északkelet-felvidéki görög katolikus közvéleményt a hír, hogy a vádirat kiadásától, 1913 júliusától 1914 márciusáig folytatott máramarosi skizmapörben négy és fél évre elítélt, és a börtönből ekkor szabaduló fővádlottat, Kabalyuk Alekszejt a hadsereg vezetése görögkeleti tábori lelkésszé szándékozott kinevezni. *A rutén nép – hasonlóan értelmisége – túlnyomó része még az összeomlás előtti hetekben is hűséges volt Magyarországhoz.*” Botlik József: Egestas... *i.m.* 138., ugyanebből idéz máshelyütt Ugyanő: Közigazgatás és nemzetiségi politika... *i.m.* 72.

⁶⁹ Ugyancsak Botlik József könyvének egyik fejezetével támasztjuk alá érvelésünket, ahol különösen figyelemre méltó a Komporday Arnold sebesfalvi görög katolikus lelkész és felesége forradalmi tevékenységéről írt regényes portré, valamint Feczkanics (Forrai) Ferenc munkácsi tiszviselő aláírásgyűjtési akciójának története. Ugyanő: Magyarok és ruszinok a csehszlovák uralom ellen (1919-1923) In: Egestas... *i.m.* 162-177.

⁷⁰ Az etnikus „másik” narratívájának két ellentétes értelmű (szövetséges-ismerős/ellenség-idegen) formája: 1. „Ebben az időszakban üzött vadnak számított az az öntudatos kárpátaljai ruszin is, akiről feltételezhető volt, hogy nem érzi magát sem nagyorosznak, sem ukránnak. Már ekkor megmutatkozott a ruszinok egy részének és az ottani magyarság látszólagos szolidaritása.” Dupka György – Botlik József: Ez hát a hon... *i.m.* 64. 2. „A szovjet hatóságok, szintén a magyar többségű terület további feldarabolására (...) új ukrán (ruszin) telepese falvakat létesítettek, illetve a cseh hatóságok által alapított és az újbóli magyar korszak miatt elhagyott légionárius kolóniákat népesítették be újra, azaz fejlesztették tovább a hegyvidéki ruszinok – a kárpátaljai magyarok szóhasználatával „hegyi tótok” -, beköltözésével.” Botlik József: Egestas... *i.m.* 287.

Barthes szerint⁷¹ a történelmi diskurzus a jelek és funkciók pólusa között ingadozik, s attól függően, hogy szövegformálás stratégiájában inkább a jelszerű elemek vannak túlsúlyban (melyek minden pillanatban egy implicit jelentettre utalnak), vagy ezzel szemben inkább a funkció elemei érvényesülnek, a történelmi elbeszélés metaforikus, illetve metonimikus irányba hajlik. Az előbbi az elbeszélésnek szinte lírikus, szimbolikus jelleget kölcsönöz, az utóbbi viszont, az eposzhoz közelítő, elbeszélő formát ad a történelmi reprezentációnak⁷². Az elmondottak alapján láthattuk, hogy a történelmi múlt megalkotását a kisebbségi diszciplína metaforikus kategóriákkal végzi, leggyakrabban implicit jelentést magába foglaló diskurzuselemek formájában – ez nyilvánvalóan egy szorosabb összefüggést implikál a kárpátaljai magyar kisebbségi irodalom és a kisebbségi tudomány diskurzív tere, kognitív horizontja között⁷³. Ebből következően az sem csupán kultúrtörténeti, művelődéstörténeti körülményként értékelhető, hogy a kárpátaljai társadalomkutatás, saját tudománytörténeti előképébe a kisebbségi magyar irodalmat helyezi.⁷⁴ Mindez annyiban lényeges, amennyiben igazolja feltevésünket, mely szerint a 60-as, 70-es években fellépő kisebbségi magyar elit az etnikus létforma empirikus tapasztalatait az irodalom fikciós beszédmódján keresztül *perciálta*⁷⁵, amit később – részben ugyanez az elit – a rendszerváltás környékén egy fokozatosan intézményesített kisebbségi diszciplína történetírói praxisán keresztül *(re)konstruált*. Ez az *érzéki percepciót* és a *tudományos reprezentációt* összekötő kapcsolat teremtette meg a (szövegbe kódolt) kisebbségi olvasót, aki a kisebbségi lírát empirikus megalapozottsága, politikai kontextusa alapján, a történelmet pedig a líra morális, emocionális kódjai szerint olvassa újra. Ezzel az (újra)olvasással az esztétika (művészet) és az

⁷¹ Barthes, Roland: A történelem diskurzusa. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között*. L'Harmattan – Atelier: Budapest, 2003. 87-98.

⁷² Barthes, Roland: *i.m.* 95.

⁷³ Tisztában vagyok vele, hogy a posztmodern narráció- és olvasáselméletek a „fiktív”, „valóság”, „imaginárius” fogalmak köré épített bizonyos műfajok (irodalom, tudomány) és a hozzá tartozó merev határok paradigmáját lerombolták, illetve rámutattak (pl. újhistorizmus) e beszédmódok elkülönítésének pusztán elméleti jellegére. Éppen ezért felesleges lenne ezeknek a kommunikációs formáknak, diskurzív tereknek az abszolút diszkrpanciáját hangsúlyoznom. Érvélemet nem is erre építem. Annyit hangsúlyozok csupán, hogy a különféle műfajok – esetünkben irodalom és történettudomány – az etnikus múlt jelentésképzésére másfajta lehetőségeket kínálnak fel. Vagyis, hogy a történelmi reprezentáció státusza, műfaji pragmatikája, jelentése stb. az elbeszélés műfaja, típusa függvényében változik: másként elbeszélhető és más ismeretelméleti perspektívából konstruálható meg eposz, óda, anekdota, vagy tudományos-fantasztikus stb. stílus formájában. Fikciós és tudományos diskurzus megkülönböztetése írásomban tehát ekképpen értendő, nem pedig úgy, mintha a tudományos diskurzust a valóságreferencia definitív kritériumához kötném, az irodalmat pedig a fiktívhez.

⁷⁴ Soós Kálmán megfogalmazásában: „...az 1944 utáni kárpátaljai tudományosság, legalábbis egy része a néhány év némasága után ráerőltetett, gyökeresen új társadalmi és politikai viszonyok közepette a lírába kényszerített kultúra értékesnek tekinthető részéből nőtt ki.” Ugyanő: A kárpátaljai tudományos könyvkiadás ... *i.m.* 11-12.

⁷⁵ S. Benedek szerint „a szovjet hatalom által bekebelezett Kárpátalján” a „versírás volt a bármit is mondani akaró, közönséghez szólóni kívánó értelmiség szinte egyetlen lehetősége. A hatalom alighanem ezt tartotta a legártalmatlanabb szórakozásnak, s talán a verssorok között tudott olvasni a legkevésbé.” Idézi Soós Kálmán: A kárpátaljai tudományos könyvkiadás... *i.m.* 11.

episztemológia (tudomány) határai végleg destruálódtak, ami a rendszerváltás előtti kárpátaljai magyar lírából politikai publicisztikát, a történettudományból pedig gyakorlatilag a kishaza történelmi regényét hozta létre. Ez magyarázhatja, hogy a kisebbségi irodalom és kisebbségi tudomány a legutóbbi időkig nem csupán azonos narratív keretfeltételek között funkcionáló beszédmódként működött, de egyszersmind problémátlanul átjárható ismeretelméleti formaként is. Ennek a kölcsönösségnek a bizonyítéka, hogy a kárpátaljai irodalom saját történetiségére mindmáig irodalmon kívüli szempontok alapján tekint - amennyiben az egyes alkotások, korszakok történetét politikatörténeti, nem pedig poétikatörténeti jelentősége szerint olvassa vissza⁷⁶. Reciprok jelenség, hogy az újabb kárpátaljai historgráfia viszont a (szép)irodalom stilsztikai, formai hagyományát követve teremti meg az elbeszélés kohézióját: például nem alkalmaz forráskritikát, forrásmegjelölést, nem használ szakirodalmi jegyzetapparátust, nem reflektál az irodalmi szöveg és a történelmi textusok egymásba integrálásának feltételeire.⁷⁷ De ha mégis, akkor a történelmi elbeszélés cselekményeit, létezőit a „megbízható narrátor”⁷⁸ tekintélyén keresztül morális, emocionális értékrend szerint polarizálta⁷⁹. Ricoeur szerint a „megbízhatóság” kérdése „ugyanaz a fikciós elbeszélésben, mint a dokumentumok kínálta bizonyíték a történetírásban. Pontosan azért, mert a regényírónak nem kell tárgyi bizonyítékot szolgáltatnia, azt kérni az olvasótól, hogy ismerje el ahhoz való jogát, hogy nemcsak tudja mindazt, amit elbeszél vagy megmutat,

⁷⁶ Kovács Vilmos *Holnap is élünk* (1965) című regényét a kortárs kárpátaljai szakirodalom szövegen túli megfelelésekkel, valóság-referenciális keretben értelmezi: „a kárpátaljai magyarság regénye”-ként (Botlik), a kisebbségi lét „igaz”, „valóságos” ábrázolásaként olvassa. Ez a szemlélet jellemzi az alábbi köteteket: Botlik József: *A hűség csapdájában. Kovács Vilmos (1927-1977). Pályakép és korrajz*. Intermix Kiadó: Ungvár-Budapest, 2003., Eperjesi Penckófer János: *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében*. Magyar Napló: Budapest, 2003. E kötetek retorikájában a mű és írója sorsa leggyakrabban az etnikus kultúra, sőt a magyarság egészének tragikus harcát allegorizálják a szovjet totalitarizmussal szemben. Penckófer megfogalmazásában: „Kovács Vilmos „magános” harca a hatalmas túlerővel szemben egy fájdalmas, de annál dicsőségesebb párhuzamost juttat eszünkbe. Minden összehasonlítás nélkül annak a bámulatos tizenkét napnak a sorsa kívánczik ide, amellyel 1956 októberében a magyarság lenyűgözte a világ nagyobbik felét. Amikor – Csoóri Sándor szavaival – a parittyás Dávid szembefordult Góliát tankjaival, és halálos sebet ejtett magán Góliáton is.” (Ugyanő: *Tettben a jellem... i.m.* 109.) Ezek ismeretében egyetértek Kovács Imre Attila megállapításával, hogy a 60-as, 70-es, 80-as években kibontakozó kárpátaljai írócsoportok (Forrás, József Attila Irodalmi Stúdió) saját irodalmi tevékenységüket a kisebbségi jogok politikai terében definiálták, ezért tagjaik politikai, nem pedig művészi vereségként élték át szétszórattatásukat. A Forrás Stúdió – jegyzi meg sokat mondóan Kovács – „nem a megújuló líraszemlélet kísérleti műhelyeként, hanem a KMK Sz előképeként van legendáriumba véve”. Kovács Imre Attila: *Thézeusz vagy Ikarosz?... i.m.* 64.

⁷⁷ Eklátáns példaként idézhetők: Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon... i.m.*, Botlik József – Dupka György: *Magyarlakta települések... i.m.*, Dupka György: *Kárpátalja magyarsága... i.m.*; Dupka György: *Autonómia-törekvések Kárpátalján*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2004., S. Benedek András: *Kárpátalja története... i.m.*, S. Benedek András: *A tetten érhető történelem. Kárpátaljai nemzetiség- és kultúrtörténeti vázlat*. Intermix Kiadó: Ungvár-Budapest, 1993.

⁷⁸ Megbízható narrátor fogalma alatt Booth nyomán olyan narrátort értek, aki „a mű normáival összhangban beszél vagy cselekszik.” Idézi Ricoeur, Paul: *A szöveg és az olvasó világa*. 9-42. In. Thomka Beáta (szek.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. Kijárat Kiadó: Budapest, 1998. 16.

⁷⁹ Ilyen szemléletű szaktudományos történetírást művel meglátásom szerint Botlik József (lásd a már említett kötetét)

hanem sugalmazhatja főbb szereplőinek értékelését, fel- vagy alábecsülését”.⁸⁰ A kárpátaljai kisebbségi irodalom ezzel a megbízható narrátorral teremtette meg valamennyi tudományos diskurzus számára a kisebbségi olvasó típusát. Azét, aki saját identitásának történeti olvashatóságát, egy érzelmileg reflektált politikai tapasztalaton belül jelöli ki. Ezért a történeti reprezentációban a megbízható narrátor szövegbeli autoritását nem az elbeszélés ténszerűsége garantálja, hanem a szöveg struktúrájában kódolt olvasási szabályok. A kárpátaljai tudományos diskurzus olvasási horizontjában tudniillik mindig ott van, hogy a történelmi elbeszélés végére az olvasónak morálisan a hátrányos helyzetű kisebbség politikai, jogi követelése mellett állást kell foglalnia. Történelem és irodalom sajátos „genealógiai” kapcsolata révén tehát, a kisebbségi elit azonos funkciók mentén és politikai keretfeltételekben termeli újra a maga történetét mindkét diskurzusban, miközben (szövegbeli) olvasójával egy generációs tapasztalat drámai szituáltságán és egy lírai formahagyományon keresztül alakít ki kapcsolatot. (Ebben az értelemben a kárpátaljai kisebbségi irodalom és kisebbségi tudomány a jelentésképzés valamennyi szintjén egymás intertextusa.) E kisebbségi olvasó szövegbeli pozícióját a tudományos diskurzus specifikus módon termelte újra. Kis túlzással azt mondhatnánk, hogy az etnikus kultúra markereinek újratermelését felosztotta az egyes tudománysszakok között. Ez egy nagyon egyoldalú strukturális fejlődést eredményezett: a 90-es évektől Kárpátalján csak azok a tudományterületek fejlődnek tendenciózan, amelyek a nemzetiségi identitás politikai arculatának kidolgozásában közvetlen módon vállaltak részt. A kisebbségi kultúrákat politikailag hatékony fogalommá, látható entitássá, rendszerint a közös kultúra, a közös nyelv, és közös történelem felmutatásán keresztül teszik.⁸¹ Innen nézve érthető, hogy a kárpátaljai elitdiskurzusok a nemzet-fogalom „objektív” jellemzői között számontartott közös kultúrát, hagyományt, nyelvet és történelmet a kisebbségi irodalom, a néprajz, a nyelvtudomány, és a történettudomány kognitív keretében alkották meg.⁸² A kisebbségi tudománnak ez az identitás-építésben játszott szerepe azonban visszahatott a tudományos vizsgálatok tematikai, kutatás-módszertani irányultságára is, befolyásolta műfaji differenciálódásának egészét. Az elmúlt évtizedek tudományos könyvkiadását tekintve a történettudományon belül például a honismereten, a nemzetiségi jog- és politikatörténeten, az egyháztörténeten és

⁸⁰ Ricoeur, Paul: A szöveg és az olvasó... *i.m.* 16.

⁸¹ Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről. Rejtjel Kiadó: Budapest, 2005. 4.

⁸² Sajnos az egyes tudománysszakok részletes kritikai recepciója meghaladja tanulmányom kereteit, sőt ehelyütt a néprajzi, nyelvtudományi vizsgálatok kutatástörténetével sem foglalkozom. Állításomat ezért csak a kárpátaljai magyar tudományos könyvkiadás tematikus torzulásával tudom igazolni. Ehhez lásd Soós Kálmán már idézett bibliográfiáját: Ugyanő: A kárpátaljai tudományos könyvkiadás ... *i.m.* 111-113.

művelődéstörténeten kívül semmilyen más tudományterület nem fejlődött. Ezek a műfajok pedig témaválasztásaikban is mindvégig a klasszikus nemzeti tudomány tematikáján belül maradtak: az 1848/49-es és a Rákóczi-féle szabadságharc,⁸³ a cseh megszállás és a két világháború közötti csehszlovák közigazgatás, nemzetiségpolitika története, a magyar/ruszin autonómiatörekvések,⁸⁴ az 1944-es szovjet megszállás/megtorlás, továbbá az 56-os forradalom története,⁸⁵ és a rendszerváltás utáni korszak magyarság- és honismerete áll mindmáig a figyelem középpontjában.⁸⁶

ÖSSZEGZÉS

Waldenfels szerint az „idegen” és a „elmúlt” közötti összefüggést egyfajta *távollét* teremti meg, mivel mindkettő, *elvonja magát, kivonja magát* a megtapasztalhatóság alól.⁸⁷ Ez a hermeneutikai szakadás, „távollét” az „idegen”- tapasztalat sajátos időbeli aspektusára hívja fel a figyelmet. Egyfelől arra, hogy a jövőbeli, megszerzésre váró tapasztalat nyitott szerkezete („idegen”), és az elmúlt, már megszerzett tapasztalat zártsága („múlt”) konfrontálódik,⁸⁸ ami az identitások reverzibilis lehatárolásával és kirekesztésével jár együtt.⁸⁹ Másfelől azonban rámutat, hogy az „idegen”-nel szembeni *várakozások*-at, illetve a „múlt”-ra vonatkozó *emlékezések*-et azonos ismeretelméleti síkon képzelhetjük el, s arra a köztes, *jelen időre* helyezi a figyelmet, amelyben ezek a változó modalitású és irányú *várakozások*, illetve *emlékezések* egymásnak feszülnek.

⁸³ Bagu Balázs–Fakász Mihály–dr. Deák Ferenc: *Tanulmányok az 1848/49-es szabadságharcról Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyében*. Intermix Kiadó: Ungvár–Budapest, 1999.; Bagu Balázs–Fakász Mihály: *A szabadságharc nemzetőrei*. Intermix Kiadó: Ungvár–Budapest, 1994.; Bendász István: *Az 1848-1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*. KMKSZ: Ungvár, 1997.; Csátáry György: *Szabadságharc a végeken. Anno 1848-1849*. KMKSZ: Ungvár, 1999.; Csátáry György: *A Máramarosi öt koronaváros a Rákóczi-szabadságharc idején 1703-1711*. KMKSZ: Ungvár, 2003.; Csátáry György: *Rákóczi-emlékek és emlékhelyek Kárpátalján*. KMKSZ: Ungvár, 2002.

⁸⁴ Botlik József: *Egestas... i.m.*, Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika... i.m.*, Dupka György: *Autonómia-törekvések... i.m.*; Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918-1944*. Fórum Kisebbségkutató Intézet: Somorja–Dunaszerdahely, 2004. Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938-1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 2004.; Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944*. Fórum Kisebbségkutató Intézet: Somorja–Dunaszerdahely, 2002. Zseliczky Béla: *Kárpátalja a cseh... i.m.*

⁸⁵ Bendász István–Bendász Dániel: *Helytállás és tanúságtétel... i.m.*; Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon... i.m.*; Dupka György: *Koncepciók perek... i.m.*; Dupka György: *Egyetlen bűnünk... i.m.*; Dupka György–Horváth Sándor: *56 Kárpátalján*. Intermix Kiadó: Ungvár–Budapest, 1993.

⁸⁶ Dupka György–Horváth Sándor–Móricz Kálmán: *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén*. Kárpáti Kiadó: Ungvár, 1990. Botlik József–Dupka György: *Magyarlakta települések... i.m.*; Dupka György: *Kárpátalja magyarsága... i.m.*; Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói*. Hatodik Síp Alapítvány: Budapest, 2001.

⁸⁷ Waldenfels, Bernhard: *Az idegenség... i.m.* 99.

⁸⁸ Koselleck, Reinhart: *’Tapasztalati tér’ és ’várakozási horizont’... i. m.* 408- 409.

⁸⁹ Waldenfels, Bernhard: *Az idegenség... i.m.* 99.

A kárpátaljai társadalomkutatás elmúlt másfél évtizedének néhány jellemzőbb aspektusát vizsgálva, ezeket az „idegen”-hez kötött *várakozásokat* és *emlékezéseket* igyekeztem magam is elemzésem tárgyává tenni. Ezt a témát problematizálva részint arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a kárpátaljai magyar kisebbségi elit a tudomány diskurzusán keresztül hogyan konstruálja meg tapasztalatait a tág értelemben vett „idegen”-ről: a társadalomkutatás különféle területein milyen paradigmák határozzák meg történeti beszédmódját, miközben a „saját” múlt emlékezetét szervezi, illetve az eredendően „másik” idegenségét érzékeli és létrehozza.

A kárpátaljai kultúra- és társadalomkutatás rendszerváltás utáni szellemi teljesítményeit figyelembe véve azt állapíthatjuk meg, hogy a kisebbségi elit a „tudomány emlékezetén” keresztül (is) javarészt egy politikai identifikáció kidolgozását és kanonizálását végezte. Ezt az identifikációs gyakorlatot anyaországának (Magyarország) és nemzetiesítő államának (Ukrajna) nacionalizmusa között⁹⁰ fejtette ki egy bipoláris politikai diskurzus, egyfajta hibrid identitás formájában. Identitáskonceptióját az a kettőség határozta meg, hogy egyfelől Magyarország irányába, az *etnikus diskurzus segítségével nemzeti szubsztanciája érdekében*, másfelől azonban az ukrán nemzetállam irányába, *nemzeti diskurzusával a többségi állam politikai szubsztancia ellen lobbizott*. A feladat realizálásában a kisebbségi tudomány is részt vállalt, s ennek következtében az államnemzet/kultúrnemzet konceptuális keretén belül érzékelt és alkotta meg a csoport etnikus kultúráját: a traumatizált kisebbségi múlt, a stigma és az általános szenvedéstörténet élményének segítségével historizálta a „saját” kultúra idegenségét, s ennek az idegenségnek a politikai kiaknázásához használta fel az „etnikus másik” (ruszinok) történetét. Ebben a politikai instrumentalizációban a tudomány számára az elit kategorizációja és a kisebbségi csoport identifikációja⁹¹ közötti határok fokozatosan mosódnak el: példának okáért a „hontalanság” alapvetően krono-topikus

⁹⁰ Rogers Brubaker szerint a posztoszocialista államokban a nemzeti és politikai szubsztancia felbomlása három pólusú rendszerbe szervezte az identitás-diskurzus résztvevőit. Ebben relacionális mezőben, véleménye szerint az egyes komponensek - 1) a nemzeti kisebbségek, 2) a nemzetiesítő államok, és az 3) anyaországok – egymástól kölcsönösen függő összetevők formájában kapcsolódnak egybe, amelyben az etnikus csoportoknak két egymással szemben álló nacionalizmussal kell megbirkózniuk. Egyfelől azoknak az államoknak az „nemzetiesítő” nacionalizmusával, amelyben élnek, másrészt azoknak az államoknak az „anyaországi nacionalizmusával”, amelyhez ezek a csoportok ha jogilag nem is, de etnokulturális affinitásaik révén tartoznak. Brubaker, Rogers: Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az új Európában. *Regio*, 2006. 17. évf. 3.sz. 3–30.

⁹¹ A csoport külső kategorizációjának és belső identifikációjának fogalmi különbségéről lásd Richard Jenkins: *Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizáció és hatalom* (Kisebbség, 2002. VII. évf. 4. 26. sz., 243–268.) című tanulmányát. Lelőhely: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=21&cikk=m020426.html> (megtekintés időpontja 2007. december 1.)

élménye, az elszakítottság történeti ideje, térbeli tapasztalattá szerveződött,⁹² mintha az anyaország kultúrájának „határtalansága” - amelyben a történelmi múltat megalkotják -, valamint annak a nemzetállamnak a szimbolikus és fizikai „határai”, ahol a kárpátaljai magyarok jelenleg élnek, szembe kerülhetnének egymással... A politikai és nemzeti szubsztancia efféle konfliktusos szembeállítás az idegenség-élmény újratermelésében, illetve a kisebbségi identitás politikai jelentéseinek kanonizálásában a tudományos közbeszédben mindmáig fontos diskurzuselemként működik, hiszen egy „lokalizálható”, „territoriális” nemzeti identitás képezi az alapját.⁹³ Nyilvánvaló, hogy ez a statikus identitáskonceptió igencsak beszűkíti a kisebbségi tudomány tematikus lehetőségeit, hiszen az önmeghatározás „transznacionális formáival”⁹⁴, az „állam-határ” paradigmáján felülemelkedő, lokalizálhatatlan – mert megsokszorozott – kulturális identitásokkal nem tud mit kezdeni. Nem tartom véletlennek ezért, hogy mondjuk a transznacionális életformák, vagy a mindennapos kisebbségi praxissá vált „utazás” problémáját – például az igencsak kiterjedt és a rendszerváltástól folyamatosan jelen lévő kárpátaljai magyar munkaerő-migráció kérdése, vagy akár a dinamikus etnikus státusszal rendelkező csoportok (cigányok) változó identitása és számbeli gyarapodásának folyamata – bármennyire releváns társadalmi kérdéseket vet fel (akár az etnopolitika számára is) manapság – a kárpátaljai magyar kisebbségi diszciplína következetesen figyelmen kívül hagyja.

Annak felvázolása, hogy az elmondottak fényében milyen alternatívái lehetnek a kárpátaljai társadalomkutatásnak, továbbá milyen impulzusok, szellemi orientációk vagy adaptív kényszerek újíthatják meg termékeny módon, meghaladja írásom kereteit. Az azonban talán az elmondottak alapján is megfogalmazható, hogy e diskurzus résztvevőinek egy, az eddigiekhez képest radikálisan más konceptuális keretekben kellene újradefiniálnia idő és emlékezet, történelem és „idegen” viszonyát, emellett reflektálnia kellene azokra az ismeretelméleti módokra, amelyek segítségével e tárgyterületekről eddigi tudását létrehozta.

Ezért ha sarkosan akarnánk fogalmazni, azt mondhatnánk: az elsődleges feladat, a kisebbségi identitás *politikai antológiái* helyett, a kisebbségi tudomány *új ontológiáinak* kidolgozása lehetne – a „saját” kultúra relativizálása érdekében, szenzibilissé kellene válni eddig kevésbé érintett tárgyterületek, korábban figyelmen kívül hagyott elméleti és módszertani aspektusok iránt.

⁹² Vö. Kovács Imre Attila: A végek világa – világvége. Balla D. Károly novelláskötetéről. Lelőhely: http://manzard.blog.hu/2007/04/23/a_vegek_vilaga_vilagvege (megtekintés időpontja: 2007. december 1.)

⁹³ Niedermüller Péter: Elavuló fogalmak. 138-147. *Regio*, 2002. 13. évf. 4. sz. 140.

⁹⁴ Niedermüller Péter: Elavuló... *i.m.* 142.

Meggyőződésem, hogy ezt az igencsak döntő és sürgető feladatot pusztán a Kárpátalján végzett szaktudományos/féltudományos/ismeretterjesztő kutatások eredményeinek, vagy teljesítményeinek szétválasztásával nem lehet maradéktalanul megoldani. Akkor sem, ha nyilvánvaló, hogy ezek a diskurzív formák, s leginkább a szaktudományos társadalomtudományi kutatás néhány éve különféle irányokba fejlődött szét, pluralizálódott. Nem szabad szem elől tévesztenünk például, hogy az általam bemutatott kárpátaljai nemzeti/nemzetiségi diskurzussal párhuzamosan, illetve részben azzal szemben kritikai irányzatok és diskurzusformák is megfigyelhetők,⁹⁵ amelyek az elmúlt években a rosszul dokumentált tárgyterületek vizsgálatában, valamint a korábbi eredmények recepciójában komoly eredményeket értek el. E progresszív mintát adó, s időnként egymással szembe is kerülő⁹⁶ szaktudományos narratívák azonban nem törték meg a kisebbségi diszciplína nemzeti dominanciáját. A kisebbségi tudomány kánonján belül, kiterjedtségüket tekintve ugyanis mindvégig fragmentált és marginalizált irányzatok maradtak. Feltehetően ebben jelentős szerepe volt annak is, hogy maguk a kritikai irányzatok sem voltak teljesen problémátlanok... Érvélem szerint ugyanis (gyakorta inkább filológiai jellegű) teljesítményei mögött hasonló paradigmák húzódtak meg, mint a kisebbségi tudományosság egészének hátterében. Bejáratott tárgyterületek, korszakok mentén tematizálták a „kárpátaljai magyarok”, a „kárpátaljai ruszinok” stb. történetét, statikus fogalmak segítségével problémátlanul kezelték azt a hatást, amit a történeti beszédmód az emlékezet és a kollektív identitás termelésére gyakorolt, emellett rendszerint (igaz, szaktudományos eszközökkel, de) csak történettudományt, csak néprajzot, csak nyelvtudományt, ritkábban csak irodalomkritikát műveltek. Látszólag ez alól kivételt képez, egy tudományterületet, a kárpátaljai szociolingvisztika,⁹⁷ amely társtudományai (például: beszédnéprajz, diskurzuselemzés, nyelvészociológia stb.) és holisztikus szemléletmódja révén egy interdiszciplináris vonatkozási

⁹⁵ A történeti kutatások vonatkozásában ilyennek tekintem Fedinec Csilla, Zselicky Béla korábban említett kötetét, a kárpátaljai nyelvi kutatások tekintetében pedig Csernicskó István egyes munkáit. (Csupán a példa kedvéért kettőt kiragadva ez utóbbiak közül: Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén I.* Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely Budapest, 1998., Csernicskó István szerk.: *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003.)

⁹⁶ Fedinec Csilla: Tömbösített Kárpátalja. In: *Regio*, 2000. 11. évf. 3. 259-272.

⁹⁷ A rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedben a Beregszászi Tanárképző Főiskola bázisán, működését több kötettel deklaráló szociolingvista iskola alakult ki. A teljesség igénye nélkül néhány kötet cím: Beregszászi Anikó–Csernicskó István szerk.: *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról.* PoliPrint: Ungvár, 2004., Beregszászi Anikó–Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról.* PoliPrint: Ungvár, 2004. Korábban kartográfiai módszerrel magyar-ukrán interetnikus kapcsolatok tárgykörében az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom tanszékének munkatársai, megalapításától (1989-től) pedig az Ungvári Hungarológiai Központ kutatói végeztek vizsgálatokat.

keret lehetőségét ígérte, mind a jelenleg látható leíró, klasszikus néprajzi érdeklődés⁹⁸, mind pedig a társadalom- és kultúrakutatás más területein honos pozitivisták történeti diskurzus számára. E tudományok megtorpanása, kedvező adottságai ellenére azonban nyilvánvaló vált az elmúlt években. Látható lett, hogy ez a szaktudomány sem tudja kivonni magát a kisebbségi diszciplína regionális kódjai alól: nyelvpolitikai horizontba helyezi a nyelvi jelenségek vizsgálatát, adatokat termel a magyar kisebbség nyelvi jogainak politikai programjához.⁹⁹ Esélyeit részben az a körülmény vetette vissza, hogy e politikai programot mérhető, „objektív” (=kvantitatív) adatokkal és megfigyelésekkel kellett kiszolgálni, ami elsősorban a statisztika, a demográfia és a népességföldrajz¹⁰⁰ egyfajta ránövését eredményezte a szociolingvisztikai kutatásokra. Az „etnicitás” makroszintű, történeti és szinkron folyamataihoz ennek eredményeképpen statikus leképzési lehetőségek rendelődtek – a kultúrákat elválasztó (nyelv)határok elvesztették szituatív jellegüket és kartografikus entitássá merevedtek.¹⁰¹ Ennek a primordialista „tér” és „etnicitás” felfogásnak az lett a következménye, hogy elfordította az érdeklődést a mikroszintű kutatásokban a kognitív aspektusok felől, amelyek lehetőséget adhattak volna az állandóan változó és személyes (belső vagy mentális) relatív terek vizsgálatán keresztül az „etnicitás” változékonyságának visszaadására.¹⁰²

⁹⁸ Vári Fábián László: *Vannak ringó bölcsők. Kárpátaljai magyar népballadák*. Intermix Kiadó: Ungvár - Budapest, 1992., Kovács Katalin: *Ha a lelkek... Lélekhiedelmek Salánkon*. Intermix Kiadó: Ungvár - Budapest, 1999., P. Lator Ilona: *„Kimegy a lelke, marad a test”. A halállal és temetkezéssel kapcsolatos szokások, hiedelmek Visken*. Intermix Kiadó: Ungvár - Budapest, 2006. ; Kész Margit: *Gyógyító hagyomány Kárpátalján. „Az úgy ne ártson néked...” (Népi gyógyászat Nevetlenfaluban, Batáron, Akliban, Aklihegyen és Újakliban)*. KMKSz: Ungvár, 2007.

⁹⁹ Jellemző, hogy *A mi szavunk járása...* című tanulmánykötet a kárpátaljai többnyelvűség változóinak elemzésétől eljut a Tisza melléki magyar járás akciójához. Lásd: Beregszászi Anikó: Egy lehetséges megoldás: a Tisza-melléki járás. In: Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk... i.m.* 104-119.

¹⁰⁰ Ezek a tudományterületek a kisebbségi nyelv és e nyelvi jogok intézményi hátterének megteremtésében alapvető fontosságú, de mindig átpolitizált diszciplínák voltak: utalnunk ennek kapcsán akár a cseh, a szovjet, vagy akár a legújabb-kori ukrán népszámlálások eredményeire...

¹⁰¹ A kultúrákat elválasztó határ és az etnikai térképeken ábrázolt nyelvhatár korszerű megközelítési lehetőségeiről lásd: Illyés Zoltán: A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrakutatásig. 9-15. In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás témaköréből*. Akadémiai Kiadó: Budapest, 2004. 10.

¹⁰² Vö.: Keményfi Róbert: Az „etnicitás” fogalma és helye az etnikai térszerkezeti kutatásokban. 376-384. In: *Kisebbségkutatás*, 2002. (11. évf.) 2. sz. 381.